

УДК 332.2.021.8

JEL Classification: Q15; Q18

DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006006>

Л.В. МОЛДАВАН, доктор економічних наук, професор

Глобалізаційна трансформація землекористування: наслідки та способи їх запобігання

Мета статті – обґрунтувати на основі систематизації пропозицій з різних наукових джерел і результатів власних польових досліджень процесів, які відбуваються в аграрному секторі, основні складові інституціонально-правового середовища, спрямовані на запобігання глобалізації землекористування у вітчизняному аграрному секторі з урахуванням досвіду країн, які впоралися з вирішенням цієї проблеми.

Методика дослідження. У процесі дослідження використано такі методи: монографічний (аналіз розподілу сільськогосподарських підприємств різних країн за площею сільськогосподарських угідь); порівняльного аналізу (визначено особливості глобалізаційних процесів у землекористуванні в Україні, країнах Латинської Америки та західноєвропейських країнах); емпіричний (щодо комплексної оцінки соціальних й екологічних наслідків концентрації великих масивів сільськогосподарських угідь у користуванні вітчизняних і трансконтинентальних промислово-торгових компаній); абстрактно-логічний (узагальнення та формулювання основних висновків і пропозицій за результатами проведеного дослідження).

Результати дослідження. Досліджено ретроспективу і сучасний стан глобальних процесів у землекористуванні різних країн. Здійснено порівняльний аналіз групування суб'єктів господарювання за розмірами земельних ділянок у західноєвропейських країнах і Україні. Доведено, що економічні вигоди антропогенного сільськогосподарського виробництва на основі концентрації великих масивів сільськогосподарських угідь у користуванні окремих компаній не перекривають соціальні та екологічні втрати. Розглянуто способи раціонального розподілу сільськогосподарських угідь і контролю за ефективним їх використанням та роль держави у цих процесах.

Елементи наукової новизни. На основі систематизації економічних, соціальних і екологічних наслідків глобальної трансформації землекористування у сільському господарстві та експертної оцінки практики впливу на цей процес регулятивного земельного законодавства обґрунтовано базові напрями формування вітчизняного інституціонально-правового середовища, спрямованого на запобігання розвитку в Україні олігархічно-латифундистської системи землекористування.

Практична значущість. Одержані основні результати дослідження мають прикладну спрямованість. Імплементация у вітчизняне інституціонально-правове поле запропонованих тут обмежень у землекористуванні, в доступі до сільськогосподарських угідь і державної підтримки та пільг, щодо екологізації використання угідь шляхом прийняття Закону України «Про Кодекс сталого агрогосподарювання» та введення жорсткого контролю за дотриманням встановлених норм і положень значно обмежать можливість діючих агропромислово-торгових компаній до збільшення власних банків земель та не допустять їх поширення в аграрному секторі України, що поліпшить умови для розвитку селоутворюючих підприємств і фермерських господарств. Табл.: 6. Бібліогр.: 18.

Ключові слова: глобалізація землекористування; несільськогосподарський капітал; індустріалізація сільського господарства; обмеження землекористування; екологізація землекористування; якість сільськогосподарських угідь; система «Crosse Compliance»; інституціональне середовище.

Молдаван Любов Василівна – доктор економічних наук, професор, головний науковий співробітник відділу форм та методів господарювання в агропродовольчому комплексі, Державна установа «Інститут економіки та прогнозування НАН України» (01011, м. Київ, вул. П. Мирного, 26)

E-mail: lmoldavan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5347-2699>

Постановка проблеми. Глобалізаційні процеси, що розвиваються у різних сферах економіки, охопили й земельний ринок. Під впливом випереджаючого приросту населення порівняно зі зростанням виробництва продовольства, змін клімату внаслідок гло-

бального потепління, посилення ерозії ґрунтів за виснажливого індустріального їх використання, зростання волатильності продовольчих цін на світовому аграрному ринку трансконтинентальні компанії й спеціально створені інвестиційні фонди багатьох країн захоплюють мільйони гектарів продуктивних земель у країнах із слабкими правовими ін-

© Л.В. Молдаван, 2020

струментами й корумпованою або некомпетентною владою з метою організації на них експортної діяльності. ФАО ООН попереджає: XXI століття буде століттям колонізації сільськогосподарських угідь і країн великим трансконтинентальним капіталом.

Негативні тенденції, які притаманні процесам глобалізації землекористування (монокультурне експортоорієнтоване виробництво найменш витратної продукції і, відповідно, зростання імпортозалежності від цілої низки продовольчих товарів, витіснення трудомістких видів продукції, що пов'язано із втратою мільйонів робочих місць, зростанням міграційних процесів і знелюдненням сільських територій тощо), уже розвиваються в Україні. Скасування мораторію на купівлю-продаж сільськогосподарських угідь ще більше поглибить вказані проблеми. Для запобігання такому сценарію важливе значення має дослідження досвіду країн, яким вдалося уникнути таких процесів або своєчасно їх призупинити.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми глобалізаційних процесів на ринку сільськогосподарських угідь, концентрації значних їх масивів у користуванні вітчизняних і зарубіжних промислово-торгово-фінансових корпорацій привертають увагу наукової спільноти. На виявлення основних проблем функціонування великоземельних агропромислово-торгових структур зорієнтовані роботи В.Г. Андрійчука, І.С. Саса [3, 4], маркетинговий аспект діяльності агропромислових формувань – О.О. Єранкіна [8], оцінювання ефективності концентрації угідь і, відповідно, виробництва – І.С. Артеменка [5], А.О. Гуторова [6], проблеми соціальної спрямованості агрохолдингів – Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка [12], їхній вплив на розвиток сільських територій – С.І. Дем'яненко [2], правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в умовах агрохолдингізації аграрного сектору України – П.Ф. Кулинич [11], досвід європейських країн з питань оптимізації землекористування – О.В. Ходаківської, І.В. Юрченка [15], обмеження землекористування селоутворюючою моделлю – В.М. Жука [9].

У цих та інших роботах містяться окремі пропозиції щодо усунення негативних аспектів надконцентрації землекористування, однак чіткої позиції щодо системних непопулярних, але необхідних заходів, які належить здійснити сьогодні, поки що не склалося.

Мета статті – обґрунтувати на основі систематизації пропозицій з різних наукових джерел і результатів власних польових досліджень процесів, які відбуваються в аграрному секторі, основні складові інституціонально-правового середовища, спрямовані на запобігання глобалізації землекористування у вітчизняному аграрному секторі з урахуванням досвіду країн, які впоралися з вирішенням цієї проблеми.

Виклад основних результатів дослідження. На початку 90-х років минулого століття в Україні функціонувало 8542 колгоспи і 2630 радгоспів із середньою площею землекористування 3482 га. У той час вони вважалися великими аграрними підприємствами. Серед радгоспів були й більші підприємства, однак вони не визначали процеси концентрації сільськогосподарських угідь. У результаті реформування КСП у 2000 р. налічувалося 13 160 підприємств різних організаційно-правових форм із середнім розміром землекористування 1884 га угідь. Найбільші середні земельні ділянки (2806 га) виявилися у виробничих кооперативах, менші (999 га) – у приватних підприємствах [7].

Формування суб'єктів господарювання із землекористуванням, яке, по суті, не виходило за межі великих корпоративних ферм США, країн Східної Європи та інших, вважалося позитивним результатом. Власники земельних паїв – засновники нових підприємств, створених у межах реформованих КСП, передаючи земельні ділянки в оренду своєму господарству, залишалися його працівниками. Зберігалися багатогалузеве виробництво і, відповідно, робочі місця. Водночас функціонувало 42 тис. фермерських господарств.

Однак у 2003 р. державна статистика фіксує 34 підприємства, які обробляли вже по 10 тис. га і більше (табл. 1).

1. Розподіл сільськогосподарських підприємств України за площею сільськогосподарських угідь, 2003-2017 рр.

Групи с.-г. підприємств за площею землі, що перебуває у їх користуванні	Кількість підприємств						Площа сільськогосподарських угідь						Площа с.-г. угідь на одне підприємство, га		
	2003		2010		2017		2003		2010		2017		2003	2010	2017
	Кількість під-в, од.	До підсумку, %	Кількість під-в, од.	До підсумку, %	Кількість під-в, од.	До підсумку, %	Площа с.-г. угідь, тис. га	До підсумку, %	Площа с.-г. угідь, тис. га	До підсумку, %	Площа с.-г. угідь, тис. га	До підсумку, %			
До 5	6850	11,4	5784	10,2	3138	6,9	22,5	0,1	18,3	0,1	10,1	0,1	3,3	3,2	3,2
5,1-10	4881	8,1	4038	7,1	2594	5,7	38,8	0,2	31,9	0,1	20,3	0,1	7,9	7,9	7,8
10,1-20	5787	9,8	4925	8,7	3937	8,6	90,8	0,4	76,3	0,4	61,0	0,3	15,6	15,5	15,5
20,1-50	16251	27,1	13707	24,3	11263	24,7	614,5	2,6	519,8	2,4	424,9	2,1	37,8	37,9	37,7
50,1-100	5279	8,8	4831	8,6	4903	10,8	355,9	1,5	345,2	1,6	354,3	1,8	67,4	74,5	72,3
100,1-500	6512	10,9	7181	12,7	7372	16,2	1589,2	6,7	1743,1	8,1	1797,1	9,0	244,0	242,7	243,7
500,1-1000	3119	5,2	2667	4,7	2651	5,8	2282,5	9,6	1919,4	8,9	1891,4	9,5	731,8	719,7	713,5
1000,1-2000	3927	6,6	2661	4,7	2481	5,4	5645,5	23,9	1822,8	17,7	3570,9	17,8	1437,6	1436,6	1439,3
2000,1-3000	1873	3,1	1347	2,4	1084	2,4	4543,4	19,2	3295	15,3	2649,2	13,3	2420,7	2446,5	2444,0
3000,1-4000	942	1,6	666	1,2	471	1,0	3234,2	13,7	2293,0	10,6	1635,4	8,2	3433,3	3442,9	3472,9
4000,1-5000	435	0,7	376	0,7	276	0,6	1931,2	8,2	1670,5	7,6	1236,1	6,2	4439,5	4442,8	4478,6
5000,1-7000	356	0,6	332	0,3	261	0,6	2052,6	8,7	1919,6	8,9	1526,3	7,6	5765,7	5781,9	5848,0
7000,1-10000	91	0,2	178	0,2	138	0,3	743,3	3,1	1479,6	6,9	1140,1	5,7	8168,1	8312,4	8261,6
Понад 10000	34	0,1	131	0,3	166	0,4	495,8	2,1	2450,9	11,4	3643,1	18,3	14582,3	18709	21946,4
Усього підприємств та площа с.-г. угідь, що перебуває в їх користуванні	56437	94,2	48824	100	40735	100	23640,2	100	21585,7	100	19960,2	100	418,8	226,3	490,0

Джерело: Статистичний щорічник «Сільське господарство України» за відповідні роки.

У цілому їх землекористування становило 743 тис. га сільськогосподарських угідь. Через сім років (у 2010 р.) їх налічувалося вже 131 підприємство, а оброблювана ними площа досягла 2,5 млн га. Швидко нарощували своє землекористування підприємства, що обробляли 7-10 тис. га. У 2003 р. налічувалося 91, у 2010 р. - 178 од. Площа у їхньому обробітку збільшилася відповідно від 743,3 до 1309 тис. га. Дещо розширили землекористування групи від 50 до 500 га. У решти груп фіксується зменшення кількості підприємств і розмірів їх землекористування. Найбільшого скорочення оброблюваних угідь (майже на 1,7 млн га) зазнали підприємства, у користуванні яких знаходилося 1000-2000 га. Група підприємств із 2000-3000 га угідь втратила 1,2 млн га, підприємства із землекористуванням 3000-4000 тис. га - 808 тис. га. Кількість підприємств у групах від 1000 до 7000 га зменшилася на 2000 одиниць.

Звідси можна стверджувати, що 2003-2010 рр. - це період швидкого нарощування земель великими компаніями шляхом поглинання менших за розміром господарств. Починаючи з 2010 р., указані вище процеси значно поглиблюються. Упродовж 2010-2017 рр. кількість підприємств зменшилася від 48,8 до 40,7 тис. Однак група із земле-

користуванням понад 10 000 га збільшилася на 21%, а її землекористування - на 3237,4 тис. га.

За даними журналу «ТОП-100 аграрних компаній», у 2012 р. середні площі землекористування 79 компаній з останньої групи становили близько 71 тис. на компанію. У цілому згадані корпорації обробляли 5,6 млн га угідь. Із них у підпорядкуванні 16 агропромислових структур знаходилося по 100 тис. га і більше. У середньому на кожну таку компанію припадало майже 203 тис. га.

У 2014 р., тобто за два роки, кількість компаній зросла до 100. При цьому кількість структурних формувань, які контролювали понад 100 тис га, не змінилася, а площа угідь у середньому на одну компанію зросла до 239 тис. га. У результаті збільшення компаній, які обробляли до 100 тис. га, середній розмір їх дещо зменшився - до 66 тис. га.

У наступні два роки, незважаючи на територіальні зміни, пов'язані з подіями в АР Крим і Донецькою та Луганською областями, ситуація майже не змінилася: 16 компаній «стотисячників» у цілому дещо зменшили землекористування і хоча кількість таких на дві зменшилася, середній розмір земельної площі з розрахунку на одну компанію залишився без зміни [10].

Перше місце упродовж останніх п'яти років утримує компанія «UkrLandFarmihg», хоча її земельний банк за цей період зменшився від 670 до 570 тис. га. На друге місце вийшов «Кернел груп компані» із землекористуванням 550 тис. га, потіснивши компанію Group, яка на цьому місці знаходилася в 2016 р. Третя позиція належить Агропросперіс (NCH) – холдингу американської інвестиційної компанії NCH Capital (400 тис. га). «Миронівський хлібопродукт» (МХП) із земельним банком 360 тис. га не поступається четвертою позицією. «Астарт-Київ» збільшила землекористування на 5 тис. га і перемістилася з 6-го місця у 2016 р. на 5-е місце 2018 р. (250 тис. га). Слідом піднялася на один щабель за цей період «Мрія Агрохолдинг», незважаючи на те, що її земельний банк за цей період з 320 тис. га зменшився до 165 тис. га. Шосту позицію посів «Агротон» (151 тис. га). Зберегли свої місця в 10 провідних Індустріальна молочна компанія «ІМК», хоча її земельний банк й зменшився на 7 тис. га (130 тис. га), а також AgroGeneration з постійними 120 тис. га. На 10-му місці в переліку найбільших компаній новий агрохолдинг Епіцентр К (близько 120 тис. га), витіснивши з цього місця «Укрпромінвест-Агро» з його 117 тис. га [14].

Зазначені вище «UkrLandFarmihg», «Кернел груп компані», Агропросперіс (NCH) і «Миронівський хлібопродукт» входять за розміром своїх земельних банків у перелік 35 найбільших латифундій світу.

Земельні банки агропромислових компаній характеризуються значною мірою територіальною розосередженістю. Так, UkrLandFarmihg орендує угіддя у 22 областях України, Укragропром - у 17-ти, Українські аграрні інвестиції - у 16-ти, «Кернел груп компані» – в 11 областях.

Характерне також постійне прагнення компаній до нарощування своїх земельних ділянок не тільки купівлею активів традиційних господарств з орендованими землями і перетворення їх у дочірні підприємства, а й шляхом злиття або поглинання повністю чи частково інших компаній. Ця тенденція супроводжується інтенсивним залученням агропромисловими компаніями іноземного капіталу на зовнішньому фондовому ринку, в результаті якого іноземці стають власниками певної частини корпоративних прав таких компаній. При цьому варто за-

значити, що материнські компанії агропромислових структур значною мірою мають іноземну юрисдикцію.

Великі нефермерські компанії із значними масивами угідь вперше з'явилися у другій половині XIX ст. у західних штатах США й увійшли в історію під відомою назвою «бананзи», що в перекладі з англійської означає «негадана удача», або «золоте дно». Епоха бананз, які спеціалізувалися на вирощуванні пшениці твердих сортів, зайняла півстоліття, практично до кінця 20-х років XX ст. Екстенсивне використання сільськогосподарських угідь та монокультурне землеробство спричинили виснаження ґрунтів, накопичення хвороб і шкідників, притаманних колосовим культурам. Ціни на угіддя з ґрунтовою перевагою впали, знизилися ціни на пшеницю на світових ринках, оскільки наближалася економічна криза 30-х років. Більшість бананзів вийшла з цього агробізнесу в пошуках більш вигідного застосування капіталу. Державі довелося вживати ряд заходів, пов'язаних зі сприянням розвитку фермерських господарств в Айдахо, Юті, Північній Дакоті та інших західних штатах країни. Однак історія великих корпорацій у сільському господарстві США цим не закінчилася.

У післявоєнний період, особливо у 60-ті роки, процеси проникнення промислово-торгових фірм поширилися в усіх американських штатах. На сільськогосподарське виробництво переорієнтувалися промислово-сервісні компанії, які виробляли засоби виробництва для сільського господарства, постачальницькі компанії, компанії харчової і комбікормової промисловості, торгові корпорації. У цих сферах науково-технічний прогрес випереджав можливості фермерських господарств користуватися його досягненнями. Інтеграція виробництва нової техніки і нових технологій безпосередньо з сільськогосподарським виробництвом дозволяла промисловим корпораціям одержувати прибуток, який перекивав низьку ефективність їхніх капіталовкладень у сільське господарство.

У зв'язку з черговим економічним спадом до сільськогосподарського виробництва на основі диверсифікації долучилися компанії, не пов'язані з аграрним сектором. «Юніверсал хелікоптерс», «Нешнл ком'юнікейшнз», «Чейз раббер», «Галф енд вестерн індастріз» та інші скуповували сільськогоспо-

дарські землі, організовували відгодівлю великої рогатої худоби, виробництво і переробку власної продукції тощо. Компанія «Супеіор фармінг» на площі 14 тис. га розвивала овочівництво і садівництво у Каліфорнії та Арізоні. Майже мільйон гектарів сільськогосподарських угідь у Каліфорнії, Арізоні і Нью-Мексико придбала нафтова компанія «Керн каунті ленд».

Промислово-торговий капітал приваблювали у сільське господарство самозабезпечення недорогою сировиною, дешева робоча сила, притаманне сільському господарстві пільгове оподаткування. Однак негативні наслідки монокультурного виробництва, хижацьке використання сільськогосподарських угідь, організовані протестні виступи малих і середніх фермерських господарств змусили урядові структури вжити заходів на захист селян і угідь. Упродовж першої половини 70-х років у Канзасі, Міннесоті, Вісконсині, Південній Дакоті і Саскачевані були прийняті закони, спрямовані проти проникнення промислово-торгових монополій у сільське господарство. На федеральному рівні американським урядом було формально заборонено несільськогосподарським ко-

рпораціям із капіталом у понад 3 млн дол. США брати безпосередню участь у сільськогосподарському виробництві [1]. Їх вилучили з системи державного протекціонізму. Натомість збільшилася державна підтримка індивідуальних і корпоративних ферм та їх кооперативних формувань. Законодавча влада штатів скористалася своїм правом встановлювати обмеження в землекористуванні. Так, у штаті Вашингтон на той час сімейна ферма у складі чоловіка і жінки могла мати не більше 360 га.

Однак самотужки малі індивідуальні сімейні ферми ні розширити свої земельні ділянки, ні організувати виробництво з використанням досягнень техніки і технологій не могли. Це спонукало їх до об'єднання в корпоративні структури, що збільшувало для них фінансові можливості і дозволяло сформувати за рахунок складення своїх ділянок площі середніх і великих ферм. При цьому зменшувалася кількість індивідуальних фермерських господарств та партнерств, тоді як кількість корпорацій збільшувалася. Характерними ці процеси стали для кінця XX - першого десятиріччя XXI ст. (табл. 2).

2. Організаційно-правові форми фермерських господарств США

Показник	Од. виміру	1997	2002	2007	2012
Сімейні індивідуальні	1,000	1,923	1,910	1,906	1,829
Партнерства	1,000	186	130	174	138
Корпорації	1,000	90	74	96	107
Інші*	1,000	17	16	28	36

*Cooperative, estate or trust, institutional, ets.

Джерело: Statistical Abstract of the United States, 2019. P. 554.

До найбільших землекористувачів американська державна статистика відносить господарства з площею землекористування 1000 акрів (240 га) і більше. У 2012 р. до таких господарств належали 115 тис. сімей-

них індивідуальних ферм, 30 тис. партнерств і 26 тис. корпорацій. Землекористування згаданих структур становило відповідно 562, 156 і 131 млн акрів, або 137, 38 і 32 млн га (табл. 3).

3. Групування ферм у США за розміром землекористування організаційно-правових форм, 2012 р.

Кількість ферм	Од. виміру	Усього	Сімейні індивідуальні ферми	Партнерства	Корпорації
	1,000	2,109	1,829	138	107
До 50 акр.	1,000	813	738	33	30
50 до 179 акр.	1,000	634	568	34	21
180 до 499 акр.	1,000	346	296	27	17
500 до 999 акр.	1,000	143	113	15	12
1000 акр. і більше	1,000	173	115	30	26
Земля у користуванні Ферм	млн акр.	915	562	156	131
Середній розмір господарства	акр.	433	307	1123	1224

Джерело: Statistical Abstract of the United States, 2019. P. 555.

При цьому 28% корпорацій і 24% партнерств користувалися земельними ділянками до 12 га угідь, п'ята частина корпорацій і майже чверть партнерств – до 44 га.

Варто зазначити, що близько 90% корпорацій є сімейними, решта утворені землекористувачами, не пов'язаними родинними зв'язками. Середній розмір усіх ферм - 433 акр. (або 102 га), у тому числі сімейних індивідуальних - 307 акр. (74 га), партнерств - 1123 акр. (275 га), корпорацій - 1224 акр. (299 га). Найбільші середні розмі-

ри земельних ділянок - 3454 акр. (842,4 га), встановлено у 2,5% сімейних корпорацій. Для порівняння: в найбільших компаніях України середній розмір землекористування у той період становив 21,5 тис. га, що відповідно у десятки разів перевищує американські найбільші фермерські корпорації.

Від 2012 р. зміни у землекористуванні відбулися незначні. Так, середній розмір ферми збільшився лише на 11 акрів, тобто на 2,5 га (табл. 4).

4. Фермерські господарства та землекористування у США

Показник	Од. виміру	2000	2005	2010	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Кількість ферм, тис.	1,000	2,167	2,099	2,150	2,110	2,102	2,085	2,068	2,060	2,048
Площа фермерських угідь, млн акр.	Мільйон акр.	945	928	916	915	914	913	912	911	910
Середній розмір ферми, акр.	Акри	436	442	426	433	435	438	441	442	444

Джерело: Statistical Abstract of the United States, 2019. P. 555.

Завдяки виваженій політиці США вдалося призупинити глобалізаційні процеси в землекористуванні, забезпечивши обіг сільськогосподарських земель між індивідуальними і корпоративними фермерськими господарствами.

Із 50–60-х років минулого століття на хвилі «зеленої революції» у велике глобальне землекористування активно втягувалося за участю американських й інших корпорацій латифундистсько-поміщицьке господарство країн Латинської Америки. Великі компанії із землекористуванням 200 тис. га і більше окупували найродючіші землі Центральної Бразилії. Серед них Cargill, ADM, Bunge, Dreyfus та інші корпорації США, які стали міжнародними.

Іноземні й національні компанії зосередили в своєму користуванні у країнах Латинської Америки угіддя для виробництва окремих найбільш вигідних експортних видів продукції (кавові зерна, какао-боби, цукрова тростина, соя, бавовна, кукурудза та інші зернові). У ряді країн з потужними, практично цілорічними пасовищами компанії монополізували від 70 до 78% вирощування на експорт овець і великої рогатої худоби.

Успіхи великих землекористувачів у Латинській Америці на зовнішніх ринках супроводжуються обезземелюванням корінного населення, зростанням безробіття, бідності, міграції, тиском на міські ринки праці

і, відповідно, формуванням громадських рухів на захист інтересів селян і продовольчої безпеки населення. Ці та інші процеси змушують уряди Бразилії, Чилі, Аргентини приймати рішення щодо експропріації латифундистських угідь та здійснювати програми повернення людей у села і розвитку фермерства. У Бразилії, наприклад, лише за другу половину 90-х років було експропрійовано 16 млн га угідь, на яких створено за фінансової державної підтримки 267 тис. фермерських господарств.

Загальновідомі з наукової літератури й екологічні наслідки монокультурного високоіндустріального виробництва в латиноамериканських та інших країнах.

Із розпадом Радянського Союзу латиноамериканський тип корпоратизації сільськогосподарського землекористування поширився на союзні республіки, насамперед Росію, Україну і Казахстан. У Росії 30 найбільших агропромислових компаній використовують 6,7 млн га. Окремі російські компанії обробляють значні масиви у країнах Латинської Америки.

Серед 10 провідних компаній світу виділяються китайські землекористувачі: Mudanjiang City Mega Farm - контролює 9105,4 тис. га, Beidahuang Group - 5400 тис. га, Modern Dairy – 4451,5 тис. га угідь.

У країнах ЄС великий нефермерський капітал не міг проникати у сільське господар-

ство, оскільки практично в усіх із них було узаконено фермерський тип господарювання, для забезпечення якого встановлені такі правила доступу до сільськогосподарських угідь, як:

- законодавче закріплення права на придбання (оренду) земельної ділянки для ведення сільського господарства лише за фізичними особами, які проживають на території їх розміщення, або на невеликій від них відстані (у Данії - 10-25 км);

- вимоги до покупців (орендарів) працювати безпосередньо в господарстві на сільськогосподарських роботах;

- необхідність для покупців (орендарів) мати: сільськогосподарський диплом або інший професійний документ; встановлені терміни професійного стажу (Франція - не менше 5 років) та проживання у сільській місцевості (Данія - не менше 8 років);

- законодавче обмеження розмірів землекористування, в тому числі на засадах оренди, однією фізичною особою (Німеччина - 400-500 га, Польща - 300 га, Данія - 80 га, Франція - не більше встановлених у регіонах мінімальних розмірів земельних ділянок*);

- жорсткі обмеження прав землекористування для іноземців (доступ лише до неосвоєних земель, користування ділянками для науково-дослідних робіт).

У ФРН після приєднання Східної Німеччини з її великими господарствами завдяки цим правилам забезпечено оптимальне землекористування. Групу найбільших формують господарства із земельними ділянками 1000 га і більше. Останніх у 2017 р. функціонувало 1,5 тис., або 0,6% від усіх підприємницьких структур, вони обробляли 15,2% угідь. Середній розмір таких господарств становив 1686 га (табл. 5).

5. Структура сільськогосподарських підприємств Німеччини за розмірами угідь, 2017 р.

Розмір підприємства, га	Кількість підприємств		Земельні угіддя		Середній розмір підприємства га
	тис.	%	тис. га	%	
До 10	654	24,3	359,3	2,2	5,5
10-20	55,5	20,8	831,4	5,0	14,9
20-50	64,9	24,0	2170,0	13,0	33,4
50-100	46,8	17,4	3324,0	19,0	71,0
100-200	24,6	9,1	3330,6	20,0	135,4
200-500	8,8	3,2	2554,4	15,2	290,3
500-1000	2,3	0,8	1599,0	9,6	695,2
Понад 1000	1,5	0,6	2528,6	15,2	1686
Усього	269,8	100	16687,3	100,0	62

Джерело: Situatiausberidit 2018/19 des deutsdien Bauerystoandes.

Упродовж 2010-2016 рр. наростили свої земельні ділянки лише індивідуальні сімейні ферми та переважна більшість неінкорпорованих господарських товариств. В інкорпорованих підприємствах приватного і публічного права спостерігається зменшення середніх розмірів оброблювальних площ: у кооперативах - від 1301 до 1282 га, у товариствах з обмеженою відповідальністю - від 488 до 434 га, в юридичних особах публічного права - від 99 до 97 га (табл. 6).

Постсоціалістичні країни - нові члени ЄС імплементували правила «старої Європи» у своє земельне законодавство. Так, у Польщі максимальний розмір господарства не може перевищувати 300 га, а зі спадком - 500 га.

В Угорщині максимальна концентрація угідь у користуванні одного господарського суб'єкта (фізичної особи) становить 300 га. Якщо фізичні особи-землекористувачі створюють юридичну особу для спільної діяльності (наприклад виробничий кооператив), складені ними ділянки не мають перевищувати 1800 га [15, с. 11].

Усе наведене стало важливим чинником запобігання глобалізаційним процесам у землекористуванні і супроводжуваним їх негативним соціальним і екологічним втратам. В Україні через відсутність будь-яких обмежувальних норм щодо доступу до сільськогосподарських угідь спостерігаються процеси, характерні для латиноамериканських та інших країн, землі яких колонізовані великим, у тому числі трансконтинентальним капіталом.

* Залежно від регіонів мінімальні розміри земельних ділянок коливаються від 17 до 25 га.

6. Сільськогосподарські підприємства Німеччини за організаційно-правовими формами і розмірами

Форма права	2010					2016				
	Кількість підприємств		Площа угідь		Середні розміри, га	Кількість підприємств		Площа угідь		Середні розміри, га
	од.	частка, %	1000 га	частка, %		од.	частка, %	1000 га	частка, %	
1.Індивідуальні господарства	273.030	91,5	11.054,71	66,4	41	244.212	85,7	10.652,4	64,1	44
2.Господарські товариства	21.042	7,0	2.664,1	15,9	127	25.703	9,3	3.091,3	18,6	120
Просте товариство	17.639	5,9	2.075,7	12,4	118	21.274	7,7	2.402,7	14,	113
Відкрите торгове товариство	80	0,0	8,6	0,1	108	93	0,0	13,5	0,1	145
Командитне товариство	984	0,3	200,2	1,2	203	2.078	0,8	239,2	1,4	115
Інші товариства	2.339	0,8	379,3	2,3	162	2.258	0,8	435,9	2,6	193
Юридичні особи приватного права	4.616	1,6	2.911,1	17,4	631	5.081	1,8	2.846,9	17,1	560
Кооперативи	1.067	0,4	1.387,7	8,3	1.301	1.027	0,4	1.281,9	7,7	1248
ТОВ	2.841	0,9	1.385,3	8,3	488	3.287	1,2	1.427,1	8,6	434
Акціонерні товариства	111	0,0	96,5	0,6	870	107	0,0	93,1	0,6	870
Інші юридичні особи	597	0,2	41,6	0,2	70	660	0,2	44,8	0,3	68
4.Особи публічного права	446	0,1	44,1	0,3	99	396	0,1	38,4	0,3	97
5.Підприємства у цілому	299.134	100%	16.704,0	100%	56	275.392,0	100%	16.659,0	100%	60

Джерело: Statistisches Bundesamt Deutschland, Bundesministerium für Ernährung und Landwirtschaft.

Тобто в діяльності земельних глобалістів нічого не міняється. Перехід компаній, а за ними й великої кількості традиційних господарств України на монокультурне землеробство, знищення тваринництва та інших трудомістких (але важливих для потреб внутрішнього ринку) видів продукції витіснили з сільського господарства до 1,5 млн зайнятих. Ті ж самі міграційні процеси і знелюднення сільської місцевості, а також ґрунторуйнівне і ґрунтовиснажливе використання сільськогосподарських угідь. В основних експортоорієнтованих областях Степу і Лісостепу, земельні угіддя яких найбільшою мірою підконтрольні великим корпораціям, водної і вітрової ерозії зазнали від 50 до 83% посівних площ. Коефіцієнт еродованості тут становить від 1,20, що характеризує кризовий стан ґрунтів, до 1,46, що свідчить про катастрофічний стан ґрунтового покриву згаданих регіонів.

До заходів, призначення яких - зменшення вітрової ерозії та сприяння збереженню ґрунтової вологи, відносяться меліоративне лісорозведення, контурна система обробітку ґрунту, часткове поперечно-смугове залуження схилих угідь та інші заходи, що потребують додаткових коштів, у виділенні

яких агропромислово-торгові корпорації не зацікавлені.

Прагнення до одержання максимальної вигоди при мінімальних відтворювальних витратах характерне і для заходів, пов'язаних з поверненням у ґрунт поживних речовин, винесених з урожаєм - основним законом простого відтворення родючості ґрунтів (Лібіх Ю.). Якщо у 1990 р. в агропідприємствах України забезпечувався позитивний баланс NPK, то сьогодні дефіцит поживних елементів у ґрунтах перевищує в понад удвічі нижню екологічно допустиму межу. Дефіцит гумусу становить 600-700 кг на 1 га. У степових і частині лісостепових регіонах, де знаходиться найбільше господарств, підпорядкованих або поглинутих агропромислово-торговими компаніями, внесення органічних добрив становить від 0,0 до 0,1 т на 1 га при нормі 8-9 т/га.

Як наслідок, формування більшої частини урожаю відбувається за рахунок природних ґрунтових запасів поживних речовин, яких сьогодні, за даними науковців-ґрунтознавців, в українських чорноземах у 2,5-3 рази менше, ніж у ґрунтах країн ЄС. За їхніми підрахунками, на підтримання бездефіцитного балансу поживних елемен-

тів у ґрунті потрібно щороку додатково до того, що здійснюється сьогодні, витратити до 30 млрд грн [13].

Однак соціальні втрати села й екологічна шкода, завдана природним ресурсам, при оцінці діяльності агропромислово-торгових компаній ніяк не враховуються. Йдеться лише про значні економічні переваги, які, однак, викликають сумніви. Цей висновок впливає з досліджень окремих науковців, а не офіційної статистики, яка з питань виробничої діяльності агрохолдингових формувань не ведеться. Так, за дослідженням учених ННЦ «Інститут аграрної економіки», у 2011 р. урожайність озимої пшениці в підконтрольних агрохолдингам господарствах була на 17% вищою від господарств традиційного типу, кукурудзи на зерно - на 2,5%, а соняшнику і сої - навпаки, на 4,6% і 8,5% нижчою. Що ж до прибутку з 1 т продукції, то він в агрохолдингах був нижчим порівняно з традиційними господарствами по пшениці на 78%, кукурудзи - на 38%, соняшнику - на 80% [12, с. 10, 12]. За дослідженням В.Г. Андрійчука і І.С. Саса, в 2014-2015 рр. урожайність пшениці у цих корпораціях була вищою порівняно з незалежними господарствами на 11-15%, тоді як рентабельність її виробництва відповідно на 7-11% нижчою [4, с. 82].

Зіставлення економічних, екологічних і соціальних показників засвідчує, що невеликий приріст урожайності в агрохолдингах порівняно з непідконтрольними підприємствами не компенсує низьку ефективність та соціальні й екологічні втрати монокультурного виробництва. Зазначене вимагає інституалізації державного контролю за використанням сільськогосподарських угідь через прийняття відповідного законодавства, яке б сприяло становленню економіко-соціо-екологічно орієнтованої моделі використання земельних угідь як засобу аграрного виробництва, елемента агросфери і природного ресурсу. Роль такої правової моделі полягає в тому, щоб обмежити суб'єкта сільськогосподарської діяльності в отриманні прибутку за рахунок використання землі способами і методами, що призводять до погіршення її природних властивостей. Основу правового регулювання сільськогосподарського землекористування у такій моделі формує принцип *визнання якісного стану сільськогосподарських угідь юридичним фактом*, з яким закон пов'язує дії, що призводять до суттєвих негативних

змін у ґрунтового покриві, а це слугує підставою для застосування заходів юридичної відповідальності, або сприяють поліпшенню якості сільськогосподарських угідь, що виступає підставою для здійснення заходів щодо економічного стимулювання.

У Європейському Союзі підтримка якісного стану сільськогосподарських угідь та інших природних ресурсів забезпечується системою директив і регламентів ЄС, які містять 156 статей щодо правил ведення сільськогосподарської діяльності. У сукупності всі правила формують систему «Crosse Compliance» (систему «взаємної згоди»), сутність якої полягає в узгодженні діяльності суб'єктів сільськогосподарської діяльності із встановленими відповідно до вимог агрономії і суспільних інтересів щодо збереження сільськогосподарських угідь і сільських агроландшафтів, захисту навколишнього середовища в належному стані, забезпечення здоров'я і благополуччя тварин, виробництва екологічно безпечної продукції.

Такі директиви і регламенти трансформуються у національні «Cross Compliance» або Кодекси належної сільськогосподарської практики країн-членів ЄС з урахуванням місцевих особливостей.

У «Crosse Compliance» Німеччини, до прикладу, збереження якості сільськогосподарських угідь, їх родючості забезпечується комплексом правил, яких необхідно дотримуватися, щоб запобігти розвитку водної й вітрової ерозії, зменшенню вмісту гумусу, руйнуванню структури ґрунту та інших чинників, які негативно впливають на родючість угідь [17].

Для збереження органічної речовини у ґрунті землекористувачі повинні кожні 6 років проводити на своїх угіддях і надавати відповідним органам аналіз гумусного стану ґрунту з метою забезпечення його позитивного балансу.

«Crosse Compliance» містить комплекс вимог щодо обмеження використання азотних добрив, рідких органічних добрив, застосування хімічних засобів захисту рослин відповідно до Директив ЄС 80/68 та інших нормативних актів.

Для оцінювання наслідків недотримання всієї системи встановлених правил, нормативів і вимог унормовано чотири критерії:

- частота порушень (санкції настають у разі повторного попередження щодо недотримання встановлених правил);

- обсяги порушень (площа, на якій не дотримано вимоги щодо правильного обробітку угідь, площа зораного пасовища тощо);

- важкість порушення (оцінка втрат унаслідок недотримання правил);

- період дії допущеного порушення правил і вимог (наприклад, період відновлення втраченої родючості ґрунтового покриву).

Відповідно до оцінки порушень за наведеними критеріями встановлюються розміри санкцій, які коливаються від 1% до 100% належних землекористувачам прямих платежів за державною підтримкою, що здійснюється у межах Спільної аграрної політики ЄС.

У Франції правила щодо підтримки якісного стану сільськогосподарських угідь та інших природних ресурсів і відповідальність за їх недотримання унормовані Кодексом правильних сільськогосподарських практик [16], заходи економічного стимулювання підтримки родючості угідь і захисту інших природних ресурсів передбачені Законом про орієнтацію сільського господарства [18]. Фермерські земельні контракти, які відповідно до Закону укладаються між державою і суб'єктами сільськогосподарської діяльності, містять зобов'язання, пов'язані з виробничою діяльністю суб'єктів та їх вкладом у збереження природних ресурсів.

Відповідно до зазначеного Закону, створено Фонд фінансування заходів, передбачених земельним контрактом, через який держава компенсує витрати або втрати, які несе суб'єкт сільськогосподарського землекористування у процесі виконання екологічних заходів.

Компенсація витрат на здійснення екологічних заходів відбувається на рівні 30% загальної їх суми. На всі заходи упродовж п'яти років державна підтримка становить від 20,9 до 25 тис. євро на господарство.

В Україні, як зазначалося, склалася ґрунтовиснажлива сільськогосподарська практика, за якої підприємства, прагнучи якомога більше одержати прибутку, максимально експлуатують землю як засіб аграрного виробництва, що є наслідком відсутності відповідної політики з боку держави, спрямованої на збереження якісного стану угідь як засобу аграрного виробництва природного походження, засобом зайнятості та добробуту сільського населення і продовольчої безпеки країни, так і як природного ресурсу, який виступає важливим чинником екологічної безпеки в агросфері, забезпечення

біорізноманітності, рекреаційним ресурсом тощо. Використання угідь із збереженням якості ґрунтового покриву не стало об'єктом уваги ні законодавчої влади, яка мала б приймати відповідні законодавчі акти, ні виконавчої влади, уповноваженої їх ініціювати, приймати підзаконні нормативно-правові акти і контролювати їх виконання суб'єктами господарювання.

Задекларований у Земельному кодексі України і Законі України «Про землеустрій» (2003 р.) екологічний аспект землекористування, як один із ключових підвалин правового регулювання відносин землеустрою, не став працюючим, оскільки до сьогодні не підкріплений правовим механізмом його практичної реалізації з урахуванням особливостей угідь як природного ресурсу і важливого елемента агросфери.

Стаття 25.4 Кримінального кодексу України передбачає кримінальну відповідальність землекористувачів, якщо в результаті їх виробничої діяльності допущено зниження родючості ґрунтів, змив гумусного шару, порушення структури ґрунтового покриву. Однак ці та інші норми законодавчих актів не застосовуються на практиці також через відсутність нормативно-правових інструментів їх реалізації.

Незважаючи на катастрофічно руйнівні ґрунтовиснажливі процеси, які розвиваються у вітчизняному аграрному секторі, і взяті перед Євросоюзом зобов'язання, що витікають з Угоди про асоціацію між Україною і ЄС, робота з адаптації європейської політики державного впливу на збереження і відтворення родючості ґрунтів через створення відповідного інституціонально-правового забезпечення практично не ведеться. З наявних директив ЄС, які формують європейську систему «Cross Compliance», розпорядженням Кабінету Міністрів України від 15 травня 2015 р. передбачена імплементація лише Директиви Ради № 91/676 від 12 грудня 1991 р. зі змінами і доповненнями, внесеними Регламентом ЄС 1882/2003, про захист вод від забруднення нітратами з сільськогосподарських джерел. *Імплементація комплексу актів, що формують систему «Cross Compliance», у вітчизняне правове поле шляхом формування вітчизняної адекватної системи з урахуванням негативних процесів, що відбуваються у землекористуванні - нагальне завдання законодавців і виконавчих органів країни та наукових*

установ, яке може бути реалізованим прийняттям Закону України «Про Кодекс сталого агрогосподарювання».

Практика США і країн-членів ЄС підказує: екологізація законодавства щодо використання сільськогосподарських угідь і ведення сільськогосподарської діяльності змусить корпоративні підприємства, насамперед агрохолдинги, перейти від моногалузевого рослинництва до сівозмінного землеробства, розвивати тваринництво, яке потребує наявності в структурі посівних площ багаторічних трав і кормових бобових як основних гумусоутворюючих культур та дозволяє утилізувати відходи тварин як органічне добриво, що у сукупності з іншими заходами сприятиме поліпшенню якості сільськогосподарських угідь. Усе це у свою чергу значно обмежить можливості великих корпорацій до нарощування землекористування.

Звичайно, що така робота повинна проводитися у взаємозв'язку з унормуванням обмеження землекористування як на засадах власності, так і оренди з використанням практики країн ЄС та США, про яку тут йшлося. Звідси це потребує кардинальних змін або заміни Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо обігу земель сільськогосподарського призначення» та доповнень до Закону України «Про оренду землі» в частині, що стосується обмежень і вимог до землекористування.

Потребує також імплантації у вітчизняне правове поле практика країн, досвід яких досліджувався, щодо недопущення компаній з несільськогосподарським капіталом до державної фінансової підтримки сільського господарства, як це було здійснено в США.

Інституціонально-правове забезпечення зазначених трьох базових складових аграрної земельної політики у комплексі і взаємозв'язку слугуватиме важливим способом запобігання подальшій колонізації вітчизня-

ного аграрного сектору великим промислово-торгово-фінансовим капіталом, у тому числі іноземним, і призупинення притаманних для їхньої природи негативних соціальних і екологічних процесів.

Висновки. 1. В Україні через слабкість державних структур, відсутність їх позицій щодо фермерського типу господарювання як основи сільськогосподарського устрою, неврегульованість обігу земель сільськогосподарського призначення, несприйняття законодавцями соціальних організаційно-правових форм у сільському господарстві розвивається квазіагрохолдингова комерційна структура організації виробництва, що супроводжується глобальною трансформацією сільськогосподарського землекористування. Глобалізаційні процеси у землекористуванні притаманні багатьом країнам Латинської Америки, Океанії, Африки, колонізованих великим капіталом і зовнішнім управлінням.

2. За дослідженнями вчених різних країн, у тому числі вітчизняних, компаніям глобального землекористування притаманні інтенсивні індустріальні ґрунторуйнівні, ґрунтовиснажливі агросистеми господарювання з монокультурним виробництвом, витісненням робочої сили, посиленням міграційних та інших негативних процесів, втрати від яких для суспільства не перебиваються економічними перевагами концентрації великих масивів угідь у користуванні агропромислово-торгових компаній.

3. Зазначене зумовлює необхідність державного впливу на розподіл сільськогосподарських угідь між суб'єктами господарювання, обмеження доступу до угідь несільськогосподарських компаній та екологізацію землекористування, що в комплексі виступає важливим чинником запобігання формуванню в Україні олігархічно-латифундистської системи господарювання в аграрному секторі.

Список бібліографічних посилань

1. Агропромышленные объединения США; Институт мировой экономики и международных отношений АПСССР. Москва : Изд-во «Наука», 1977. 270 с.
2. Агрохолдинги в Україні та їх вплив на розвиток сільських територій / [С. І. Дем'яненко, О. О. Єранкін, М. М. Коцупатрий та ін.]; за заг. ред. С. І. Дем'яненка. Київ : КНЕУ, 2013. 350 с.
3. Андрійчук В. Г. Надконцентрація агропромислового виробництва і земельних ресурсів та її наслідки. *Економіка АПК*. 2009. № 2. С. 3-9.
4. Андрійчук В. Г., Сас І. С. Концентрація в аграрній сфері економіки: проблемні аспекти : монографія. Київ : КНЕУ, 2017. 303 с.

References

1. Agropromyshlennye ob'edineniya SShA [US Agricultural Associations]. (1977). Institut mirovoj jekonomiki i mezhdunarodnyh otноshenij APSSSR. Moskva: Izd-vo «Nauka» [In Russian].
2. Demianenko, S.I., Yerankin, O.O., Kotsupatryi, M.M., et al. (2013). Ahrokhodynhy v Ukraini ta yikh vplyv na rozvytok sil'skykh terytorii [Agroholdings in Ukraine and their impact on rural development]. S.I. Demianenko (Ed.). Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
3. Andriichuk, V.H. (2009). Nadkontsentratsiia ahro-promyslovoho vyrobnytstva i zemelnykh resursiv ta yii nastidky [Overconcentration of agro-industrial production and land resources and its consequences]. *Ekonomika APK*, 2, pp. 3-9 [In Ukrainian].

5. Артеменко І. С. Аналіз процесу концентрації виробництва в аграрних підприємствах України та оцінювання її результатів. *Економіка АПК*. 2014. № 9. С. 69-75.
6. Гуторов А. О. Агрохолдинги як ефективна форма концентрації сільськогосподарського виробництва. *Економіка АПК*. 2011. № 3. С. 102-107.
7. Дем'яненко С., Крамон-Таубадель фон Ш. Організаційно-правові форми реформованих сільськогосподарських підприємств в Україні: які висновки можуть бути зроблені? *Сільське господарство України: криза та відновлення*. Київ : Гарант-Сервіс, 2004. С. 93-101.
8. Єранкін О. Ф. Маркетинг в АПК України в умовах глобалізації : монографія. Київ : КНЕУ, 2009. 419 с.
9. Жук В. М. Обіг земель сільськогосподарського призначення в селозберігаючій моделі аграрного устрою України : наук. доп. Київ : ННЦ «ІАЕ», 2017. 96 с.
10. Журнал «ТОП-100 Рейтинг лучших компаний Украины». URL : https://uk.wikipedia.org/wiki/ТОП-100_Рейтинг_найкращих_компаній_України.
11. Кулинич П. Ф. Правові проблеми охорони і використання земель сільськогосподарського призначення в умовах агрохолдингізації аграрного сектора в Україні : монографія. Київ : Логос. 2011. 688 с.
12. Лупенко Ю. О., Кропивко М. Ф. Агрохолдинги в Україні та посилення соціальної спрямованості їх діяльності. *Економіка АПК*. 2013. № 7. С. 5-21.
13. Медведєв В. В. Земельна реформа і родючість ґрунту. *Вісник аграрної науки*. 2015. № 5. С. 73-79.
14. Рейтинг агрохолдингов Украины 2019 по размеру земельного банка от Agricultural Consulting. URL : http://farming.org.ua/Агрохолдинги_Украины_Топ_агрохолдингов_Украины_2019_Рейтинг_агрохолдингов_Украины_2019_по_размеру_земельного_банка.html.
15. Ходаківська О. В., Левек Р., Юрченко І. В. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. *Економіка АПК*. 2017. № 10. С. 5-12.
16. Code des bonnes pratiques agricoles. - Feuilles 103 (1-er Octobre 1994).
17. Informationsbroschüre über die einzuhaltenden anderweitigen Verpflichtungen. *Cross Compliance*, 2020. URL : https://www.stmelf.bayern.de/mam/cms01/allgemein/publikationen/broschuere_cross_compliance.pdf.
18. Loi n. 99-574 du 9 juillet d'orientation agricole. *Code rural*. - Litec. Paris, 2002. P. 2112-2141.
4. Andriichuk, V.H., Sas, I.S. (2017). Kонтсентратсiia v ah-rarnii sferi ekonomiky: problemni aspekty: monohrafiia [Concentration in the agrarian sphere of economy: problem aspects: monograph]. Kyiv: KNEU [In Ukrainian].
5. Artemenko, I.S. (2014). Analiz protsesu kontsentratsii vyrobnytstva v ahrarykh pidpriemstvakh Ukrainy ta otsiniuvannya yii rezultativ [The analyses of process of production concentration on agrarian enterprises of Ukraine and its assessment]. *Ekonomika APK*, 9, pp. 69-75 [In Ukrainian].
6. Hutorov, A.O. (2011). Ahrokhodynhy yak efektyvna forma kontsentratsii silskohospodarskoho vyrobnytstva [Agroholdings as an effective form of agricultural production concentration]. *Ekonomika APK*, 3, pp. 102-107 [In Ukrainian].
7. Dem'ianenko, S., Kramon-Taubadel fon Sh. (2004). Orhanizatsiino-pravovi formy reformovanykh silskohospodarskykh pidpriemstv v Ukraini: yaki vysnovky mozhut buty зроблені? [Organizational and legal forms of reformed agricultural enterprises in Ukraine: what conclusions can be drawn?]. Kyiv: Harant-Servis [In Ukrainian].
8. Yerankin, O.O. (2009). Marketynh v APK Ukrainy v umovakh hlobalizatsii: monohrafiia [Marketing in the agro-industrial complex of Ukraine in the conditions of globalization: monograph]. Kyiv [In Ukrainian].
9. Zhuk, V.M. (2017). Obih zemel silskohospodarskoho pryznachennia v selozberihaiuchii modeli ahrarynoho ustroiu Ukrainy: nauk. dop. [Circulation of agricultural lands in the village-preserving model of the agrarian system of Ukraine: scientific report]. Kyiv: NNTS «IAE» [In Ukrainian].
10. Zhurnal «TOP-100 Rejting luchshih kompanij Ukrainy». Retrieved from: https://uk.wikipedia.org/wiki/TOP-100_Reitynh_naikrashchykh_kompanii_Ukrainy [In Ukrainian].
11. Kulynych, P.F. (2011). Pravovi problemy okhorony i vykorystannia zemel silskohospodarskoho pryznachennia v umovakh ahrokhodynhyzatsii ahrarynoho sektora v Ukraini: monohrafiia [Legal problems of protection and use of agricultural lands in the conditions of agroholding of agrarian sector in Ukraine: monograph]. Kyiv: Lohos [In Ukrainian].
12. Lupenko, Yu.O., Kropyvko, M.F. (2013). Ahrokhodynhy v Ukraini ta posylennia sotsialnoi spriamovanosti yikh diialnosti [Agroholdings in Ukraine and augmentation of social impact of their activity]. *Ekonomika APK*, 7, pp. 5-21 [In Ukrainian].
13. Medvediev, V.V. (2015). Zemelna reforma i rodiuchist gruntu [Land reform and soil fertility]. *Visnyk ahrarynoi nauky*, 5, pp. 73-79 [In Ukrainian].
14. Rejting agroholdingov Ukraini 2019 po razmeru zemelnogo banka ot Agricultural Consulting. Retrieved from: http://farming.org.ua/Агрохолдинги_Украины_Топ_агрохолдингов_Украины_2019_Рейтинг_агрохолдингов_Украины_2019_по_размеру_земельного_банка.html [In Russian].
15. Khodakivska, O.V., Levek, R., Yurchenko, I.V. (2017). Modeli rehuliuвання rynkovoho obihu zemel silskohospodarskoho pryznachennia v krainakh Yevropeiskoho Soiuzu [Models for regulating the market turnover of agricultural land in the European Union]. *Ekonomika APK*, 10, pp. 5-12 [In Ukrainian].
16. Code des bonnes pratiques agricoles (1994). Feuilles 103 (1-er Octobre 1994) [In French].
17. Informationsbroschüre über die einzuhaltenden anderweitigen Verpflichtungen. (2020). *Cross Compliance*, Retrieved from: https://www.stmelf.bayern.de/mam/cms01/allgemein/publikationen/broschuere_cross_compliance.pdf [In German].
18. Loi n. 99-574 du 9 juillet d'orientation agricole. (2002). *Code rural*. Litec. Paris, pp. 2112-2141 [In French].

Moldavan L.V. Globalization of land use transformation: consequences and ways to prevent them

The purpose of the article - based on the systematization of proposals from various scientific sources and the results of our own field studies of processes that occur in the agricultural sector, substantiate the main components of the institutional and legal environment aimed at preventing globalization of land use in the domestic agricultural sector, taking into account the experience of countries that have managed to solve this problem.

Research methods. In the research process, the following methods were used: monographic (analysis of the distribution of agricultural enterprises of various countries by the area of agricultural land) comparative analysis (features of globalization processes in land use in Ukraine, Latin America and Western European countries were determined); empirical (according to a comprehensive assessment of the social and environmental consequences of the concentration of large tracts of agricultural land in the hands of domestic and transcontinental industrial-trading companies) abstract-logical (generalization and formulation of the main conclusions and suggestions based on the study results).

Research results. The retrospective and current state of global processes in land use in different countries are investigated. A comparative analysis of the grouping of business entities by the size of land in Western European countries and Ukraine is carried out. It is proved that the economic benefits of anthropogenic agricultural production based on the concentration of large tracts of

agricultural land in the hands of individual companies do not overlap social and environmental losses. The methods of rational distribution of agricultural land and control over their effective use and the role of the state in these processes are considered.

Scientific novelty. Based on the systematization of the economic, social and environmental consequences of the global transformation of land use in agriculture and expert assessment of the impact of regulatory land legislation on this process, it was substantiated basic directions for the formation of the domestic institutional and legal environment aimed at preventing the development of an oligarchic latifund land use system in Ukraine.

Practical significance. The obtained main research results are applied. Implementation in the domestic institutional and legal field of the restrictions proposed in the article on land use, access to agricultural land and state support and benefits, on the ecologization of land use through the adoption of the Law of Ukraine "On the Code of Sustainable Agriculture," and the introduction of strict control over compliance with established rules and regulations significantly they will reduce the "appetites" of existing agro-industrial-trade companies for expanding their land banks and limit their distribution in the agricultural sector of Ukraine, which will improve the conditions for the development of rural-self-sustaining enterprises and farms. Tabl.: 6. Refs.: 18.

Keywords: globalization of land use; non-agricultural capital; industrialization of agriculture; land use restrictions; greening land use; agricultural land quality; Crosse Compliance system institutional environment.

Moldavan Liubov Vasylivna - doctor of economic sciences, professor, chief research fellow of the department of business entities and economic methods in the agro-industrial sector, Institute for Economics and Forecasting, NAS of Ukraine (26, Panas Myrnyi St., Kyiv, 01011)

E-mail: lmoldavan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5347-2699>

Молдаван Л.В. Глобализационная трансформация землепользования: последствия и способы их предупреждения

Цель статьи - обосновать на основе систематизации предложений из различных научных источников и результатов собственных полевых исследований процессов, которые происходят в аграрном секторе, основные составляющие институционально-правовой среды, направленные на предупреждение глобализации землепользования в отечественном аграрном секторе с учетом опыта стран, которые справились с решением этой проблемы.

Методика исследования. В процессе исследования использованы такие методы: монографический (анализ распределения сельскохозяйственных предприятий различных стран по площади сельскохозяйственных угодий); сравнительного анализа (определены особенности глобализационных процессов в землепользовании в Украине, странах Латинской Америки и западноевропейских странах); эмпирический (относительно комплексной оценки социальных и экологических последствий концентрации больших массивов сельскохозяйственных угодий в пользовании отечественных и трансконтинентальных промышленно-торговых компаний); абстрактно-логический (обобщение и формулирование основных выводов и предложений по результатам проведенного исследования).

Результаты исследования. Исследованы ретроспектива и современное состояние глобальных процессов в землепользовании разных стран. Осуществлен сравнительный анализ группировки субъектов хозяйствования по размерам земельных участков в западноевропейских странах и Украине. Доказано, что экономические выгоды антропогенного сельскохозяйственного производства на основе концентрации больших массивов сельскохозяйственных угодий в пользовании отдельных компаний не перекрывают социальные и экологические потери. Рассмотрены способы рационального распределения сельскохозяйственных угодий и контроля за эффективным их использованием и роль государства в этих процессах.

Элементы научной новизны. На основе систематизации экономических, социальных и экологических последствий глобальной трансформации землепользования в сельском хозяйстве и экспертной оценки практики воздействия на этот процесс регулятивного земельного законодательства обоснованы базовые направления формирования отечественной институционально-правовой среды, направленной на предупреждение развития в Украине олигархической латифундистской системы землепользования.

Практическая значимость. Полученные основные результаты исследования имеют прикладную направленность. Имплементация в отечественное институционально-правовое поле предложенных здесь ограничений в землепользовании, в доступе к сельскохозяйственным угодьям и государственной поддержки и льгот, по экологизации использования угодий путем принятия Закона Украины «О Кодексе устойчивого агрохозяйствования» и введение жесткого контроля за соблюдением установленных норм и положений значительно ограничат возможности действующих агропромышленно-торговых компаний к увеличению собственных банков земель и не допустят распространения в аграрном секторе Украины, что улучшит условия для развития селоформирующих предприятий и фермерских хозяйств. Tabl.: 6. Библиогр.: 18.

Ключевые слова: глобализация землепользования; несельскохозяйственный капитал; индустриализация сельского хозяйства; ограничение землепользования; экологизация землепользования; качество сельскохозяйственных угодий; система «Crosse Compliance»; институциональная среда.

Молдаван Любовь Васильевна - доктор экономических наук, профессор, главный научный сотрудник отдела форм и методов хозяйствования в агропродовольственном комплексе, Государственное учреждение «Институт экономики и прогнозирования НАН Украины» (01011, г. Киев, ул. П. Мирного, 26)

E-mail: lmoldavan@ukr.net

ORCID iD <https://orcid.org/0000-0002-5347-2699>

Стаття надійшла до редакції 05.06.2020 р.

Фахове рецензування: 12.06.2020 р.

Бібліографічний опис для цитування:

Молдаван Л. В. Глобалізаційна трансформація землекористування: наслідки та способи їх запобігання. *Економіка АПК*. 2020. № 6. С. 6 – 18. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006006>

Moldavan, L.V. (2020). Hlobalizatsiina transformatsiia zemlekorystuvannia: naslidky ta sposoby yikh zapobihannia [Globalization of land use transformation: consequences and ways to prevent them]. *Ekonomika APK*, 6, pp. 6 – 18 [In Ukrainian]. <https://doi.org/10.32317/2221-1055.202006006>

*